

REVIEW OF RESEARCH

ISSN: 2249-894X

IMPACT FACTOR : 5.7631 (UIF)

VOLUME - 12 | ISSUE - 11 | AUGUST - 2023

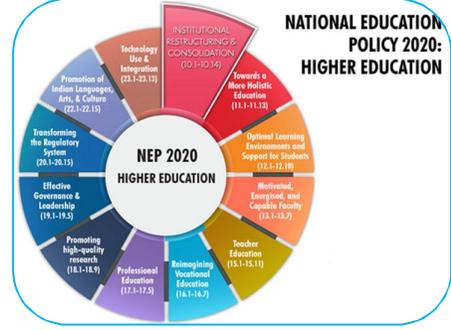
राष्ट्रीय शिक्षण धोरण (NEP) २०२० आणि ग्रंथालये

डॉ. रत्नेश गजानन गोसावी

ग्रंथपाल , कस्तुरबाई कॉलेज ऑफ एज्युकेशन सोलापूर ,.

प्रस्तावना :-

राष्ट्रीय शिक्षण धोरण (NEP) २०२० हे भारताच्या शिक्षण व्यवस्थेत एक आदर्श बदल घडवून आणू शकते, ज्याचे उद्दिष्ट तंत्रज्ञान, संशोधन आणि दर्जेदार संसाधनांची उपलब्धता एकत्रित करून शिक्षणात परिवर्तन घडवणे आहे. शैक्षणिक आणि ज्ञान केंद्रे म्हणून ग्रंथालये धोरणाच्या दृष्टिकोनाला प्रत्यक्षात आणण्यात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावण्यास सज्ज आहेत. या पेपर मध्ये NEP २०२० च्या संदर्भात ग्रंथालय संसाधनांची विकसित होत असलेली भूमिका, डिजिटल परिवर्तन, समान प्रवेश, आजीवन शिक्षण, बहुभाषिक सामग्री आणि संशोधन आणि नवोपक्रमासाठी समर्थन यावर लक्ष केंद्रित करण्यात आले आहे. यामध्ये NEP २०२० मधील आव्हानांचा देखील विचार केला आहे.

परिचय :-

शैक्षणिक कार्यासाठी ग्रंथालये आवश्यक आहेत, ज्यामुळे शिक्षण, अध्यापन आणि संशोधनाला समर्थन देणाऱ्या विविध संसाधनांची उपलब्धता होते. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण (NEP) २०२० च्या घोषणेसह, भारतातील ग्रंथालयांमध्ये समग्र, लवचिक, बहुविद्याशाखीय आणि तंत्रज्ञान-सक्षम शिक्षणाच्या दृष्टिकोनाशी सुसंगत होण्यासाठी महत्त्वपूर्ण परिवर्तन होण्याची अपेक्षा आहे. NEP २०२० डिजिटल शिक्षण, समावेशक प्रवेश आणि प्रादेशिक भाषांच्या संवर्धनावर भर देते, ज्यामुळे शैक्षणिक संस्थांमध्ये ग्रंथालय संसाधनांचे व्यवस्थापन आणि वापर कसे केले जाते याचा पुनर्विचार करणे आवश्यक आहे. या धोरणाचा उद्देश भारताच्या शिक्षण व्यवस्थेत परिवर्तन घडवून आणणे आहे. २०२० च्या राष्ट्रीय शिक्षण धोरणाचे स्वरूप एक प्रकारचे सल्लागार आहे आणि त्याची अंमलबजावणी करण्याचा निर्णय राज्ये, संस्था आणि शाळांनी घ्यावा. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० मध्ये भारताच्या नवीन शिक्षण व्यवस्थेचे दृष्टिकोन खालीलप्रमाणे मांडले आहे:

“राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० मध्ये भारत-केंद्रित शिक्षण व्यवस्थेची कल्पना केली आहे जी सर्वाना उच्च-गुणवत्तेचे शिक्षण देऊन आपल्या राष्ट्राचे शाश्वतपणे समतापूर्ण आणि चैतन्यशील ज्ञान समाजात रूपांतर करण्यात थेट योगदान देते.” हा लेख शिक्षण आणि शिक्षणात ग्रंथालयांच्या महत्त्वावर चर्चा करतो आणि शिक्षणाच्या सर्व स्तरांसाठी ग्रंथालयांच्या भूमिकेवर

प्रकाश टाकतो. ग्रंथालय संसाधने वाचकांच्या वापरासाठी आहेत आणि म्हणूनच ती मानवी जीवनासाठी अन्नाइतकीच महत्त्वाची आहेत. आपल्या शिक्षण व्यवस्थेत वेगाने बदल होत असताना, ग्रंथालय संसाधने आणि वापरकर्त्यांमध्ये मोठे बदल झाले आहेत. आजच्या ग्रंथालयांमध्ये जगभरातील समाजात परिवर्तन घडवून आणणाऱ्या विद्यार्थी, शिक्षक, शास्त्रज्ञ, राजकारणी आणि सामान्य जनतेसारख्या सर्व वयोगटातील लोकांसाठी डिजिटल स्वरूपात ज्ञान आणि माहिती साठवली जाते. भारताच्या नवीन शैक्षणिक धोरणानुसार ग्रंथालयांची भूमिका अनेक पटीने वाढेल.

२. अभ्यासाची उद्दिष्टे :-

- भारतातील ग्रंथालय विकासासाठी NEP २०२० च्या संभाव्य परिणामांचे विश्लेषण करणे.
- NEP २०२० च्या उद्दिष्टानुसार ग्रंथालय संसाधनांचा वापर आणि वाढ शोधणे.
- शैक्षणिक संस्थांमध्ये ग्रंथालय संसाधनांचे एकत्रीकरण सुधारण्यासाठी आढ्याने ओळखणे आणि धोरणे प्रस्तावित करणे.

३. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० :-

ग्रंथालय संसाधनांशी त्याची प्रासंगिकता राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० नुसार अनेक प्रगतीशील सुधारणांचे समर्थन करते जिथे ग्रंथालयांनी उत्प्रेरक म्हणून काम करणे अपेक्षित आहे:

३.१ डिजिटल ग्रंथालये आणि ई-संसाधने - राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० शिक्षणात तंत्रज्ञानाच्या एकात्मिकतेला प्रोत्साहन देते, डिजिटल ग्रंथालये, ऑनलाइन संग्रह आणि खुल्या शैक्षणिक संसाधनांचा (OER) वापर करण्यास प्रोत्साहन देते. ई-पुस्तके, जर्नल्स, डेटाबेस आणि इतर डिजिटल सामग्रीची उपलब्धता सुलभ करण्यासाठी राष्ट्रीय डिजिटल ग्रंथालय (NDL) आणि ई-शोधसिंधू सारख्या उपक्रमांना महत्त्व प्राप्त होत आहे.

३.२ राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० बहुभाषिकता आणि प्रादेशिक भाषांना प्रोत्साहन देण्यासाठी विविध भारतीय भाषांमधील संसाधनांचा समावेश करण्याचा आग्रह करते. ग्रंथालयांना मातृभाषा, प्रादेशिक भाषा आणि द्विभाषिक शिक्षण मॉडेलमध्ये शिक्षणास समर्थन देणारे संग्रह विकसित करण्यास प्रोत्साहित केले जाते.

३.३ संशोधन आणि नवोपक्रमाला प्रोत्साहन देणे नॅशनल रिसर्च फाउंडेशन (NRF) स्थापन करून संशोधन संस्कृतीला पाठिंबा देण्याचे धोरण आहे. संशोधन डेटाबेसमध्ये प्रवेश प्रदान करण्यात, संस्थात्मक संग्रह व्यवस्थापित करण्यात आणि साहित्यिक चोरीविरोधी साधनांद्वारे शैक्षणिक अखंडतेला समर्थन देण्यात ग्रंथालये केंद्रस्थानी आहेत.

३.४ समतापूर्ण प्रवेश आणि समावेश NEP २०२० चा मुख्य सिद्धांत म्हणजे शिक्षणात समतापूर्ण प्रवेश. ग्रंथालयांनी सहाय्यक तंत्रज्ञान, ब्रेल, ऑडिओबुक आणि सुलभ ई-संसाधनांचा अवलंब करून विविध विद्यार्थ्यांसाठी संसाधने विकसित करून समावेशकता सुनिश्चित केली पाहिजे.

४. शैक्षणिक संस्थांमध्ये ग्रंथालय संसाधनांचा वापर :-

४.१ शालेय ग्रंथालयांची भूमिका एनईपी २०२० अंतर्गत, शालेय ग्रंथालये स्थानिक भाषांमधील वयानुसार वाचन साहित्यासह जीवंत शिक्षणाची जागा बनतील अशी अपेक्षा आहे. क्युरेटेड संसाधनांद्वारे वाचन सवयी, डिजिटल साक्षरता आणि प्रकल्प-आधारित शिक्षण विकसित करण्यावर भर दिला जात आहे.

४.२ विद्यापीठ आणि महाविद्यालयीन ग्रंथालये उच्च शिक्षण संस्थांनी शिक्षणाचे एक संकरित मॉडेल स्वीकारावे जिथे भौतिक आणि डिजिटल ग्रंथालय संसाधने एकमेकांना पूरक असतील. अभ्यासक्रम आणि संशोधनाला पाठिंबा देण्यासाठी एन-लिस्ट, इन्फ्लिबनेट आणि शोधगंगा सारख्या प्लॅटफॉर्मची सदस्यता आवश्यक आहे.

४.३ एलएमएस आणि एमओओसीसह एकत्रीकरण एनईपी स्वयम, एनपीटीईएल आणि कोर्सेरा सारख्या मॅसिव्ह ओपन ऑनलाइन कोर्सेस (एमओओसी) आणि लर्निंग मॅनेजमेंट सिस्टम्स (एलएमएस) ला प्रोत्साहन देते. ग्रंथालयांना या प्लॅटफॉर्मवर प्रभावीपणे प्रवेश करण्यासाठी आणि वापरण्यासाठी विद्यार्थ्यांना क्युरेट करणे, होस्ट करणे आणि मार्गदर्शन करणे आवश्यक आहे.

४.४ व्यावसायिक विकास आणि प्रशिक्षण एनईपी २०२० द्वारे कल्पना केलेल्या नवीन शैक्षणिक परिदृश्यात नेव्हिगेट करण्यात विद्यार्थी आणि प्राध्यापकांना मदत करण्यासाठी आयसीटी साधने, मेटाडेटा व्यवस्थापन, डिजिटल जतन आणि वापरकर्ता मार्गदर्शन वापरण्यासाठी ग्रंथपालांना प्रशिक्षित केले पाहिजे.

५. अंमलबजावणीतील आव्हाने :-

- डिजिटल विभाजन: इंटरनेट आणि उपकरणांची असमान उपलब्धता डिजिटल संसाधनांच्या समान प्रवेशावर परिणाम करते.
- भाषेतील अडथळे: प्रादेशिक भाषांमध्ये दर्जेदार सामग्रीची मर्यादित उपलब्धता.
- कुशल कर्मचाऱ्यांचा अभाव: अनेक ग्रंथालयांमध्ये डिजिटल ग्रंथपालनाचे प्रशिक्षण घेतलेले कर्मचारी नाहीत.
- निधीच्या मर्यादा: आर्थिक मर्यादा ई-संसाधनांच्या खरेदी आणि पायाभूत सुविधांच्या सुधारणांमध्ये अडथळा आणतात.
- अपुरी धोरण जागरूकता: अनेक संस्थांनी अद्याप NEP २०२० नुसार त्यांच्या ग्रंथालय धोरणांचे पुनर्संचयित केलेले नाही.

६. शिफारसी :-

- संस्थांना मार्गदर्शन करण्यासाठी NEP २०२० नुसार राष्ट्रीय ग्रंथालय धोरणे विकसित करा.
- हाय-स्पीड इंटरनेट, डिजिटल कॅटलॉग आणि ई-संसाधन प्रवेशास समर्थन देण्यासाठी पायाभूत सुविधांमध्ये सुधारणा करा. डिजिटल तंत्रज्ञान आणि शैक्षणिक साधनांमध्ये ग्रंथपालांना नियमितपणे प्रशिक्षण द्या. संसाधनांची उपलब्धता सुनिश्चित करण्यासाठी सामग्री प्रदाते, प्रकाशक आणि शैक्षणिक प्लॅटफॉर्मशी सहयोग करा.
- ग्रंथालय सेवा आणि NEP उद्दिष्टांबद्दल विद्यार्थी आणि प्राध्यापकांमध्ये जागरूकता वाढवून पोहोच वाढवा.

७. निष्कर्ष :-

एनईपी २०२० च्या अनुषंगाने ग्रंथालयांनी ज्ञान प्रसाराचे गतिमान केंद्र म्हणून स्वतःला पुन्हा शोधून काढले पाहिजे. त्यांची भूमिका आता केवळ भौतिक पुस्तके पुरवण्यापुरती मर्यादित नाही तर डिजिटल शिक्षण सुलभ करणे, प्रादेशिक भाषांना प्रोत्साहन देणे, संशोधनाला पाठिंबा देणे आणि सर्वांसाठी समान प्रवेश सुनिश्चित करणे यापुरती मर्यादित आहे. ग्रंथालय संसाधनांचा प्रभावी वापर आणि धोरणात्मक नियोजनाद्वारे, शैक्षणिक ग्रंथालये एनईपी २०२० च्या परिवर्तनकारी दृष्टिकोनाला साकार करण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावू शकतात.

संदर्भ :-

१. भारत सरकार. (२०२०). राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२०. शिक्षण मंत्रालय. <https://www.education.gov.in>
२. INFLIBNET केंद्र. (२०२३). ई-शोधसिंधू: उच्च शिक्षण इलेक्ट्रॉनिक संसाधनांसाठी संघ. <https://ess.inflibnet.ac.in>
३. राष्ट्रीय डिजिटल ग्रंथालय ऑफ इंडिया. (२०२४). <https://ndl.iitkgp.ac.in> ४. रंगनाथन, एस. आर. (१९३१). ग्रंथालय शास्त्राचे पाच कायदे. मद्रास ग्रंथालय संघटना.